

بررسی انواع مسولیت های تضامنی و آثار آن در اسناد تجاری

سام سوادکوهی فر^۱

سوسن یوسف زاده هشی^۲

چکیده

یکی از مهم ترین مسولیت‌های مدنی در جامعه که بسیاری از مشمولین به قوانین تجاری را در بر می‌گیرد، تضامن در اشکال مختلف آن است. امروزه تضمین پرداخت اسناد تجاری بیشتر از طریق ضمانت به عمل می‌آید. دارندگان سند، خصوصاً بانک‌ها در هنگام دریافت آن از صادرکننده یا واگذارنده، ضامن معتبر طلب می‌کنند و امضاء می‌گیرند تا در مقابل اعطاء کننده تسهیلات مسؤل پرداخت باشند. اینکه تضامن دارای انواع مختلف مسولیت برای دارندگان آن باشد یا خیر و این مسولیت‌ها چه آثاری در اسناد تجاری دارند مورد سوال محققان این مقاله است که به تفصل به رفع این پرسش پرداخته است. به نظر می‌رسد که ضمانت در اسناد تجاری با توجه به مسولیت‌های متعدد تضامنی دارای آثار متفاوتی باشد که در ذیل این مقاله به بررسی مفهومی و مصداقی آن نگاهی تحقیقی انداخته ایم.

واژگان کلیدی: مسولیت مدنی، تضامن، اسناد تجاری، مسولیت تضامنی

---

^۱. استادیار دانشکده حقوق - دانشگاه آزاد اسلامی - واحد تهران جنوب

^۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد فقه و مبانی حقوق اسلامی - واحد تهران شمال

مفهوم و ماهیت تضامن

تضامن^۱ مصدر باب تفاعل و به معنی مشارکت در مسئولیت و ایجاد تعهد از ناحیه دو یا چند نفر است. در رابطه با ماهیت حقوقی تضامن دو عقیده در فقه عامه دیده می‌شود؛ گروهی معتقدند در تضامن یک دین وجود دارد اما مسئولین متعددی تعهد پرداخت آن را بر عهده می‌گیرند. یک دین است که بر ذمه مدیون قرار می‌گیرد و با ایجاد مسئولیت تضامنی ماهیت آن تغییر نمی‌کند. پس جوهر تضامن التزام های متعدد برای پرداخت دین واحد است. برخی دیگر بر این عقیده اند که تضامن موجب تعدد دین می‌شود؛ به این معنا که دین اصلی بر ذمه مدیون است و دین یا دیون جدیدی بر ذمه ضامن یا ضامن ها مستقر می‌گردد. عقیده دوم امروز مورد توجه زیادی قرار نگرفته و سیستم حقوقی نیز آن را نپذیرفته است، زیرا مفهوم تضامن با تبدیل تعهد به اعتبار تبدیل داین یا مدیون و تبدیل دین، از نظر ماهوی تفاوت دارد. بنابراین می‌توان گفت: تضامن دین واحد با مسئولین متعددی است که به موجب آن بستانکار می‌تواند دین واحد را هم از مدیون اصلی و هم از ضامن یا ضامن ها مطالبه نماید به صورتی که با پرداخت دین از ناحیه هریک از مسئولان ذمه دیگران نیز بری می‌شود^۱

اقسام تضامن

مهمترین تقسیم بندی تضامن، تضامن مثبت^۳ و منفی^۴ است. تضامن گاهی بین بدهکاران و گاهی بین بستانکاران است تضامن بین بستانکاران تضامن مثبت و تضامن بین بدهکاران تضامن منفی است. در تضامن مثبت دو یا چند بستانکار وجود دارد که هریک از آنان می‌توانند تمام طلب را از بدهکار بگیرند و پرداخت دین هریک از طلبکاران موجب برائت ذمه متعهد می‌گردد. در تضامن منفی دو یا چند بدهکار وجود دارد و متعده می‌تواند به هریک از آنان که بخواهد رجوع کرده و تمامی طلب را وصول نماید. به عبارت دیگر، در تضامن منفی یک دین برعهده چند نفر قرار داشته و هریک از آنان مسئولیت تمام دین را برعهده دارند. در حقوق فرانسه تقسیم تضامن به طولی و عرضی در قانون وجود دارد ولی در کتب حقوقدانان چنین تقسیمی نیست. در فقه سابقه ای از تضامن طولی و عرضی

1-Solidarity

۲- جعفری لنگرودی، عقد ضمان، ۱۳۵۲، ص ۲۷۵

3-Solidarite active

4-Solidarite passive

وجود دارد. گفته شده؛ «ضمان دو شخص از یک مال در یک زمان به نحو استقلال در عرض یکدیگر ممکن نیست ولی در طول یکدیگر ممکن است.»^۱

مبنای تقسیم تضامن به طولی و عرضی ترتیب امکان رجوع دارد. در تضامن عرضی پرداخت کننده بدون محدودیت ناشی از تقدم و تاخر می تواند هر یک از بدهکاران نسبت به سهم آنها مراجعه نماید در حالیکه در تضامن طولی رجوع پرداخت کننده محدود به تقدم و تاخر می باشد.^۳ تضامن طولی و عرضی هر کدام دو نوع می باشند. در تضامن عرضی گاهی هر یک از مسئولیت تا حدی نسبت به اصل دین مسئولیت دارند. در این حالت پس از پرداخت بر مبنای تسهیم عمل می گردد. تعریف صدرالذکر از تضامن عرضی ناظر بر همین معنا است. اما گاهی عده ای ضامن مدیون اصلی می شوند بدون اینکه خود متعهد اصلی باشند. در این جا ضامن فقط با متعهد اصلی رابطه حقوقی برقرار کرده و همراه وی مسئولیت تضامنی دارد. نتیجه این تضامن این است که ضامن پس از پرداخت حق رجوع به ضامنان دیگر را ندارد. تضامن طولی دو نوع است عده ای ملاک را در ترتیب رجوع بستانکار به بدهکاران می دانند. بدین گونه که اگر بستانکار می بایست ابتدا به مدیون اصلی رجوع کرده و در صورت عدم پرداخت به ضامن رجوع کند، این تضامن طولی است. اما اغلب نویسندگان املاک را ترتیب رجوع مدیونین به یکدیگر می دانند. اگر رجوع پرداخت کننده محدود به تقدم و تاخر باشد تضامن طولی است. تعریفی که پیش از این تضامن طولی بیان شد ناظر بر این معنا است این نوع تضامن می تواند رو به جلو یا رو به عقب باشد.

۱- امامی، حسن، حقوق مدنی، ص ۲۷۲

۲- جنیدی، لعیان، آثار و اوصاف تضامن، ش ۳۵

تقسیم تضامن طولی به تضامن رو به جلو یا رو به عقب ناشی از این است که مسئولیت باید به سمت مدیون اصلی حرکت کند. به عنوان نتیجه می‌توان گفت ملاک تقسیم تضامن به طولی و عرضی اصولاً ترتیب رجوع مدیونین به یکدیگر است. در تضامن عرضی پرداخت کننده به شخص به میزان سهم وی مراجعه می‌کند. در تضامن طولی رجوع بر اساس تقدم و تاخر بوده تا اینکه مسئولیت به متعهد اصلی برسد. از این رو گفته شده معمولاً بدهکاران اگر در اصل دین سهم باشند در تضامن عرضی قرار می‌گیرند.^۱

از سوی دیگر، مسئولیت ضامنین نوعی دیگر از تضامن عرضی است.^۲ ضمان وثیقه بدین معنا است که مضمون له ابتدا باید به مضمون عنه رجوع کرده و سپس در صورت عدم پرداخت به ضامن رجوع کند نوعی دیگر از تضامن طولی است. تضامن مجموعه‌ای از آثار اصلی و فرعی دارد. مهمترین اثر تضامن این است که طلبکاران می‌توانند به همه ضامنان رجوع کنند گاهی با مسئولیتی روبرو هستیم که این اثر را به دنبال ولی آثار فرعی تضامن را بر نمی‌تابد. چنین مسئولیتی را تضامن ناقص یا مسئولیت جمعی می‌گویند. به عقیده برخی اساتید این مسئولیت در واقع تضامن نیست و فقط مسئولیت جمعی است. استاد کاتوزیان بیان می‌دارد: «نباید چنین پنداشت که هر جا طلبکار بتواند به چند مدیون برای وصول حق خود رجوع کند، تضامن به وجود آمده است. تضامن نتیجه ضمانت قراردادی یا قانونی مسئولان از یکدیگر است و جمع ذمه‌ها باید نتیجه رابطه حقوق میان آنها باشد نه انباشتن تعهدای مکرر به وسیله طلبکار.»^۳ «تنها یک نوع تضامن وجود دارد»، بر همین اساس در فرانسه نظریه تعهدات تضامنی در مقابل تعهدات تضامنی اظهار شده و علیرغم انتقاد بر آن مورد توجه رویه قضایی قرار گرفته است. در مورد معیار تشخیص تضامن کامل از تضامن ناقص، نظراتی متفاوت بیان شده است. عده‌ای منشا تضامن را ملاک تشخیص می‌دانند.^۳

۱- اسکینی، ربیعا، حقوق تجارت، ۱۳۷۴، انتشارات سمت، چاپ دوم

۲- ماده ۲۴۹، قانون تجارت

۳- کاتوزیان، ناصر، ضمان قهری، مسولیت مدنی، شماره ۲۹۲

بر اساس تئوری تضامن ناقص وقتی منشا تضامن قراردادی باشد چون فرض نمایندگی متصور است تضامن کامل خواهد بود. در حالیکه این امر در تضامن قانونی صدق نمی کند بنابراین ما در تضامن قانونی، ما با یک تضامن ناقص روبرو هستیم. همانگونه که ملاحظه می گردد حتی کسانی که به شرح بالا ملاک تشخیص تضامن کامل و ناقص را منشا می دانند در نهایت برای نتیجه گیری خود به معیاری دیگر توجه می نمایند. یعنی امکان فرض نمایندگی، چرا که می گویند در تضامن قراردادی فرض نمایندگی ممکن است ولی در تضامن قانونی خیر. پس معیار مستقیم فرض نمایندگی است. نتیجه اینکه معیار تشخیص تضامن کامل از ناقص امکان فرض نمایندگی یا بهتر است در مفهومی عام تر بگوییم وجود رابطه حقوقی بین متعهدین است غالب نویسندگان هم همین نظر را اعلام داشته‌اند.^۱

تفاوت های تضامنی کامل و ناقص را می توان در منشا ارکان و آثار تضامن یافت. منشا مسئولیت جمعی (تضامن ناقص) اصولاً قانون است در حالیکه در تضامن کامل قرارداد یکی از مبانی اصلی است. همچنین یکی از مبانی تضامن کامل اشتراک منافع است در حالیکه منشاء تضامن ناقص خطای مشترک است.^۲ ارکان تضامن کامل عبارتند از: موضوع واحد، سبب واحد و رابطه های متعدد، در حالیکه ارکان مسئولیت جمعی عبارتند از: موضوع واحد، سبب متعدد و رابطه های متعدد. سومین تفاوت تضامن کامل و ناقص در آثار تضامن است. آثار تضامن تقسیم می شوند به آثار اصلی و فرعی و تضامن ناقص متضمن آثار فرعی تضامن نیست. آثار تضامن مهمترین تفاوت تضامن کامل و ناقص است چرا که اگر این تفاوت وجود نداشت، تقسیم تضامن به کامل و ناقص غیر مفید می بود. از همین رو برخی اساتید معتقدند در حقوق ما چون آثار فرعی تضامن جز در یک اثر آن مردود می باشند و آن یک مورد هم بر مبنای وحدت موضوع توجیه می گردد نه نمایندگی، بنابراین تقسیم تضامن به کامل و ناقص قابل طرح نیست.^۳

۱- محقق داماد، سید مصطفی، ماهیت و مبانی تضامن، ۱۳۸۰، شماره ۴۰، ص ۱۴۲

۲- سجادی، سید علی، تضامن در اسناد تجاری، ۱۳۸۱، شماره ۱۴، ص ۸۹

3-well et terre, op.cit., 1015

تضامن از حیث منشا تقسیم می شود به تضامن قانونی که ناشی از قانون است و تضامن قراردادی که ناشی از قرارداد و اراده مشترک افراد است. تضامن قانونی خود تقسیماتی دارد. گروهی از حقوقدانان فرانسوی تضامن قانونی را در چهار دسته قرار می دهند. گروه اول با مسئولیت های تضامنی مبتنی بر اشتراک منافع بدهکاران. گروه دوم، مسئولیت های تضامن بر مقضیات تجاری؛ گروه سوم مسئولیت تضامنی مبتنی بر تقصیر مشترک. گروه چهارم مسئولیت های تضامنی مبتنی بر حمایت از خزانه عمومی. در حقوق فرانسه در عاریه گرفتن مال توسط چند نفر، انتخاب وکیل توسط چند نفر، انتخاب چند وصی، مسئولیت ناشی از دخالت در اداره مال صغیر و حتی در روابط زن و شوهر مصادیقی از این نوع تضامن ها دیده می شود.^۱

انواع مسئولیت

منشا و مبنای برخی مسئولیت ها قانون است. نمونه بارز چنین مسئولیتی تضامن قانونی در اسناد تجاری است در مقابل بسیاری از تعهدات ناشی از قرارداد می باشند. پس می توان مسئولیت را از جهت منشا به قانونی و قراردادی تقسیم نمود.

۱- مسئولیت قراردادی^۲

در تعریف مسئولیت قراردادی گفته شده مسئولیت کسی است که در عقدی از عقود تعهدی را پذیرفته و به علت عدم یا تاخیر انجام تعهد یا به سبب آن خسارتی به متعهدله وارد نماید.^۳

برخی دیگر از اساتید بدون ارائه تعریفی از مسئولیت قراردادی، آن را مسئولیت منتج از اجرا نکردن تعهد می دانند که ناشی از قرارداد است.^۴

---

۱. سجادی، سید علی، تضامن در اسناد تجاری، ۱۳۸۱، ش ۱۴، ص ۹۰

2-Contractuag liability

۳- جعفری لنگرودی، ترمینولوژی حقوق، ش ۵۱۲۹، ص ۶۴۴

۴- کاتوزیان، امیر ناصر، الزام‌های خارج از قرارداد، ضمان قهری، مسولیت مدنی، ش ۱۴، ص ۷۲

هرگاه یک تعهد قراردادی نقض شود و منجر به ورود خسارت به متعهدله گردد با دو پیامد رو برو هستیم. اول نقض تعهد قراردادی که به تعبیری به آن تعهد اصلی گفت شده است. در این مورد بدون تردید تعهد قراردادی است و ضمانت اجرای آن هم می‌تواند قراردادی باشد. مثل الزام به تعهد یا فسخ قرارداد. این مسولیت صرف نظر از وجود زیان می‌باشد. اما پیامد احتمالی دوم، ورود خسارت به متعهدله است. در این صورت تعهد متخلف به جبران خسارت (با فرض وجود شرایط) محرز است لیکن سوال این است که این تعهد احتمالی دوم که به آن تعهد ثانوی یا فرعی هم می‌گویند، قانونی است یا قراردادی؟

به نظر می‌رسد قانونی یا قراردادی بودن چنین تعهدی بسته به مورد باشد. مثلاً چنانچه در قرارداد وجه التزام برای تخلف تعیین شده باشد، تعهد متخلف به پرداخت وجه التزام قراردادی است. در مقابل اگر بر اثر تخلف از قرارداد بدون اینکه وجه التزامی وجود داشته باشد، متعهدله خسارتی نامتعارف^۱ ببیند و تخلف براساس قانون موجب مسولیت باشد، تعهد متخلف یک تعهد قانونی است.^۲

۲- مسولیت قانونی^۳:

چنانچه تعهد نقض شده که منجر به مسولیت گشته یک تعهد قانونی بوده و ریشه قراردادی نداشته باشد، مسولیت ناشی از آن مسولیت قانونی است. در تعریف مسولیت قانونی گفته شده است؛ «و آن هر نوع مسولیت است که در قانون پیش بینی شده است و جزاء قانونی (مدنی یا کیفری) برای آن معین شده است.»^۴

قلمرو مسولیت قانونی وسیع است و شامل هرنوع تعهد قانونی که مستقیماً ریشه در قرارداد ندارد می‌گردد. می‌گوییم تعهدی که مستقیماً ریشه در قرارداد ندارد چرا که بسیاری از تعهدات قراردادی در قانون هم پیش بینی شده‌اند. بنابراین قانون مدنی و تعهد فروشنده به تسلیم مبیع هر دو

^۱- کاتوزیان، امیر ناصر، قانون مدنی در نظم حقوق کنونی، ص ۲۱۴، عقود معین، جلد ۴، شماره ۸۱۲

^۲- ماده ۲۲۱، قانون مدنی

۳- legal Responsibility

^۴- ماده ۳۱۶ و ۳۱۷، قانون مدنی

^۵- ماده ۲۶۳، قانون مدنی

تعهد، قراردادی هستند نه قانونی، زیرا مستقیماً ریشه در قرار داد دارند. اما مسئولیت ناشی از غصب یا اتلاف قانونی هستند.^۵

با توجه به وسعت تعهدات قانونی، مسئولیت‌های قانونی شامل مسئولیت کیفری و مسئولیت‌های مدنی می‌شوند. از این رو می‌گویند مسئولیت قانونی، خود بر دو قسم است: مسئولیت مدنی و مسئولیت کیفری. مسلماً منظور از مسئولیت مدنی در این تعریف مطلق مسئولیت مدنی نیست که شامل مسئولیت قراردادی هم می‌شود. مگر آنکه با توسعه قلمرو مسئولیت قانونی، مسئولیت‌های قراردادی را هم قانونی تلقی کنیم که فرض بعید است. زیرا تقسیم مسئولیت به قانونی و قراردادی علی‌رغم آثار عملی آن در این صورت بی‌وجه می‌شود.^۱

برای تعیین قلمرو و مسئولیت قانونی، ابتدا لازم است، مفاهیم مسئولیت مدنی و جزایی را بازبینی کنیم. مهمترین تفاوت مسئولیت مدنی و جزایی از جهت ضمانت اجرایی است. نقض برخی تعهدات قانونی مستلزم جزای کیفری است و نقض برخی دیگر جزای مدنی و حتی قراردادی به دنبال دارد. مسئولیت کیفری که به آن مسئولیت جزایی هم گفته می‌شود، مسئولیت افراد در مقابل جامعه در صورت ارتکاب جرم می‌باشد. در تعریف مسئولیت جزایی گفته شده: «مسئولیت مرتکب جرمی از جرائم مصرح در قانون است».^۲

مسئولیت مدنی خود به دو شعبه تقسیم می‌شود: مسئولیت قراردادی و مسئولیت خارج از قرارداد. مسئولیت قراردادی، مسئولیت ناشی از نقض یک تعهد قراردادی است. یعنی ریشه در قرارداد دارد نه قانون. مسئولیت خارج از قرارداد یا قهری مسئولیت ناشی از نقض یک تکلیف یا تعهد قانونی است. برای اینکه مسئولیتی را قراردادی بدانیم اولاً باید قراردادی وجود داشته باشد. ثانیاً تعهد قراردادی نقض شده باشد. ثالثاً، خساراتی وارد شده. رابعاً بین زیان و نقض تعهد قراردادی رابطه سببیت باشد. مسئولیت مدنی در معنای عام، همانگونه که ذکر شد در مقابل مسئولیت کیفری است و شامل مسئولیت قراردادی و مسئولیت غیرقراردادی (قهری) می‌گردد، اما مسئولیت مدنی در معنای خاص به مسئولیت مدنی خارج از قرارداد گفته شده و در مقابل مسئولیت قراردادی قرار می‌گیرد.^۳

۱-جعفری لنگرودی، ترمینولوژی حقوق، ش ۵۱۲۸، ص ۶۴۴

۲- همان، ش ۵۱۲۰، ص ۶۴۲

۳- کاتوزیان، امیر ناصر، الزام های خارج از قرارداد، ش ۱۴، ص ۷۲؛ جعفری لنگرودی، ترمینولوژی حقوق، ش ۵۱۳۳، ص ۶۵۴

منابع ایجاد مسئولیت تضامنی

یکی از منابع ایجاد مسئولیت تضامنی قصد مشترک طرفین می باشد که این قصد باید صریح در مقصود باشد. به عبارت دیگر مفاد قرارداد باید طوری نوشته شود که جای تردید در مسئولیت تضامنی بستانکاران باقی نگذارد زیرا در حقوق ما تضامن خلاف اصل است. قانون به طور صریح قراردادهای خصوصی را یکی از منابع ایجاد مسئولیت تضامنی دانسته است، خواه تضامن به صورت طولی باشد یا عرضی. قانون چنین مقرر می دارد: «در کلیه مواردی که به موجب قوانین یا موافق قراردادهای خصوصی ضمانت تضامنی باشد طلبکار می تواند به ضامن یا مضمون عنه (مدیون اصلی) مجتمعا رجوع کرده یا پس از رجوع به یکی از آن ها و عدم وصول طلب خویش برای تمام یا بقیه طلب به دیگری رجوع نماید»^۱.

به نظر نمی رسد حکم مذکور ویژه قراردادهای تجاری باشد، زیرا ماده مذکور تضامن قراردادی را در کنار تضامن ناشی از قانون پذیرفته است و اشتغال ذمه های متعدد برای پرداختن یک دین با هیچ مانع عرفی و عقلی روبرو نیست.^۲ علاوه بر توافق خصوصی اشخاص، گاه مبنای ایجاد مسئولیت تضامنی حکم قانون گذار است، که قانون به این امر تصریح نموده است.^۳ قانون گذار جهت اعتبار بخشیدن هرچه بیشتر به اسناد تجاری خاص (برات، سفته، چک) و نیز حمایت از دارندگان این اسناد اصل مسئولیت تضامنی امضاء کنندگان را هم به صورت تضامن عرضی، پذیرفته است.^۴ حکم مندرج در سفته و چک نیز قابل اجرا می باشد.^۵

۱- ماده ۴۰۳، قانون تجارت

۲- کاتوزیان، حقوق مدنی، نظریه تعهدات، ۱۳۷۴، ص ۲۰۴

۳- ماده ۴۰۴، قانون تجارت

۴- ماده ۲۴۹، قانون تجارت

۵- ماده ۳۰۹ و ۳۱۴، قانون تجارت

به موجب این اصل هر یک از امضاء کنندگان ضامن استیفای حق طلبکار (دارنده سند تجاری) بوده و امکان رجوع طلبکار به همه امضاء کنندگان و توزیع مسئولیت تضامنی بین آنان فراهم است. کلیه امضاء کنندگان این اسناد به نفع دارنده آن نسبت به یکدیگر ضامن متقابل دارند و حقوق طلبکار به نحو شایسته ای مورد تضمین قانونگذار قرار گرفته است.^۱

مسئولیت تضامنی صادر کننده برات (برات کش)

اولین کسی که برات را به گردش می اندازد و در مدار مسئولیت تضامنی قرار می دهد برات کش است، صدور برات به طور ذاتی یک عمل تجاری محسوب می شود اعم از این که صادر کننده آن تاجر باشد یا غیر تاجر.^۲ برات کش با صدور برات خود را متعهد به پرداخت وجه آن در سررسید معین نموده و ضامن قبولی برات نزد برات گیر می شود. این که برات دارای محل باشد یا فاقد آن و براتگیر آن را قبول نماید یا نه، تاثیری در مسئولیت تضامنی برات کش ندارد و دارنده حق دریافت وجه آن از برات کش را خواهد داشت.^۳

برات به محض صدور و گردش، از منشا اصلی و علت صدور خود منتزع می گردد و نسبت به وجه مندرج در آن موضوعیت می یابد. بنابراین بعد از صدور و ظهرنویس برات دیگر نمی توان علیه دارنده آن به ایراداتی از قبیل بطلان معامله، نداشتن اهلیت، جعلیت امضاء، ساقط شدن تعهد و غیره استناد کرد. برات کش ممکن است خود را از ضمانت قبولی معاف نماید ولی نمی تواند خود را از مسئولیت پرداخت برات معاف سازد، چون او بوده است که برات را به جریان انداخته و در مقابل دارنده با حسن نیت دارای مسئولیت تضامنی است و عدم رعایت مهلت های مندرج در قانون موجب سقوط حق مراجعه دارنده به برات کش نخواهد شد.

۱- ماده ۱۱۶، قانون تجارت و ماده ۳۱۷، قانون مدنی

۲- ماده ۲، قانون تجارت

۳- ماده ۲۳۷ و ۲۴۹، قانون تجارت

اما اگر دارنده برات موعدهای موضوع مواد مزبور را رعایت نکند و این مهلت ها منقضی شود، در صورتی که برات دهنده ثابت نماید که وجه برات را نزد براتگیر تامین نموده است، دارنده حق اقامه دعوا علیه برات کش را از دست خواهد داد.^۱

مسئولیت تضامنی براتگیر

براتگیر^۲ قبولی برات مسئولیت تضامنی خویش را نزد دارنده (طلبکار) تثبیت و مسجل می کند. وی تا زمانی که برات را امضا نکرده باشد هیچ گونه مسئولیتی نخواهد داشت ولو این که برات کش محل برات را نزد وی تامین نموده باشد. برات باید نزد برات گیر دارای محل باشد تا منجر به قبولی شود عمل قبولی از نظر ماهیت، ایقاع محسوب می شود که مبنای ایجاد آن از رابطه دینی بین برات کش و برات گیر حاصل می شود. به اتکای این رابطه است که برات کش مبادرت به صدور برات به روی براتگیر می نماید. محل برات ممکن است هنگام صادرات برات موجود باشد یا این که در سر رسید تامین گردد. با این حال، وجود محل، شرط صحت صدور برات نبوده و تأثیری در حقوق دارنده آن ایجاد نمی کند. بنابراین اگر برات سازش نیز مورد قبول براتگیر قرار گیرد باز چیزی از مسئولیت تضامنی وی نمی کاهد. معنی قبول عبارت از تعهد پرداخت مبلغ معینی وجه نقد در سر رسید است که براتگیر با قبولی برات ملزم به پرداخت آن وجه می باشد و قبولی او غیر قابل برگشت بوده و حتی نکول نخواهد داشت.^۳

وقتی برات گیر با امضا کردن برات آن را قبول نمود، در واقع متعهد اصلی برات محسوب می شود و این تعهد اصلی مبتنی بر همان رابطه دینی موجود بین براتگیر و برات کش است؛ زیرا قصد مشترک برات کش و دارنده بر این قرار گرفته است که دارنده با مراجعه به براتگیر وجه برات را از او مطالبه نماید. قبول برات اماره وجود دین براتگیر به برات کش است و ظهور در اشتغال ذمه او دارد. این قبولی متضمن تعهد براتی است که این تعهد از خود ورقه برات

۱- ماده ۲۸۶ و ۲۸۷، قانون تجارت

۳- ماده ۲۳۰ و ۲۳۱، قانون تجارت

که دارای شرایط شکلی خاصی است ناشی می گردد. عمل قبولی صرفاً مبین وجود یک رابطه دینی نیست بلکه خود جنبه تاسیسی دارد. اعم از این که برات دارای محل باشد یا نباشد قبولی معرف یک تعهد مستقل تجاری است. اصل استقلال امضاءها^۱ و وصف تجریدی بودن آن ایجاب می کند که وقتی برات از ناحیه براتگیر مورد قبول واقع شد باب ایرادات براتگیر علیه دارنده آن بسته شود. قبولی برات، تبدیل تعهد^۲ به اعتبار تبدیل مدیران نیز نمی باشد بلکه تعهدی اصلی، مجرد و مستقل است که براتگیر به ناچار باید وجه مندرج در برات را به نفع ذی نفع آن کارسازی نماید اولاً مسئولیت تضامنی خواهد داشت.^۳

مسئولیت تضامنی ظهرنویس یا ظهرنویسان

ظهرنویس^۴ خود دارنده براتی است که آن را از طریق ظهرنویسی دیگری منتقل می نماید. آن چه که به اسناد تجاری به مفهوم خاص قابلیت نقل و انتقال می دهد و موجب می شود این گونه اسناد در مبادلات نقش پول را ایفا نماید، ظهرنویسی است. ظهرنویسی یک انتقال طلب ساده نیست؛ زیرا اولاً، از نظر شکلی با انتقال طلب تفاوت دارد و تابع تشریفات انتقال در حقوق مدنی نمی باشد. ثانیاً، از نظر ماهوی نیز با انتقال طلب فرق دارد. ثالثاً، موضوع انتقال طلب مال کسی است اعم از این که وجه نقد باشد یا غیر آن، حال آن که موضوع ظهرنویسی انتقال مبلغ معینی وجه نقد است. با انتقال برات رابطه حقوقی بین ظهرنویسی و منتقل الیه قطع نمی شود بلکه ظهرنویس در مقابل منتقل الیه خود و دارندگان بعدی که برات را از طریق ظهرنویسی بدست آورده اند مسئولیت دارد. ظهرنویسی هم ضامن قبولی وجه برات و هم ضامن پرداخت وجه آن در سررسید است و ممکن است ضامن پرداخت مخارج و خساراتی که در اثر نکول یا عدم پرداخت برات ایجاد می شود نیز باشد.^۵

1- Independence des Signatures

2-Commnetment

۳-الیاس، الاسناد التجاریه، ۱۹۹۳، ص ۲۹۳؛ ستوده تهرانی، حقوق تجارت، ۱۳۷۵، ص ۵۷

4-Endorser

۵- ماده ۲۳۷ و ۲۵۰، قانون تجارت

مسئولیت ظهرنویس از این جهت تضامنی است که به منظور تضمین حق دارنده سند ایجاد شده است. این مسئولیت را نمی‌توان در قالب عقد ضمان بررسی نمود، زیرا ظهرنویس زمانی دارنده برات بوده است و باید در مقابل منتقل‌الیه ضامن پرداخت و قبولی آن باشد. در ظهرنویسی، رابطه ظهرنویسی با انتقال‌گیرنده مستقیم خود قطع نمی‌شود بلکه او در مقابل ظهرنویسان بعدی نیز ضامن قبولی و پرداخت وجه برات می‌باشد. تعهد ظهرنویس، تعهدی تضامنی، مستقل و دارای وصف تجریدی است و امضای او از یک طرف تضامنی و از طرف دیگر تعهدی اصلی و مجرد است که اوصاف تعهد براتی را دارا می‌باشد. جعلی بودن امضاء عدم اهلیت بعضی از امضاءکنندگان، فاقد محل بودن برات نزد براتگیر، احراز ورشکستگی متعهدین و دیگر ایرادات احتمالی، تاثیری در تعهد ظهرنویس در مقابل دارنده آن ندارد. با این حال، تعهد ظهرنویس جنبه نهایی ندارد بلکه ظهرنویس پس از پرداخت وجه برات می‌تواند به برات‌کش، براتگیر و نیز به هریک از ظهرنویسان ماقبل خود مراجعه و وجه پرداختی را مطالبه نماید. قابل ذکر است برای اینکه دارنده از نظر قانونی بتواند ظهرنویس یا ظهرنویسان را مورد تعقیب قرار دهد باید به وظایف قانونی خود عمل نماید^۱ و الا در صورتی که دارنده برات، مواعدهای قانونی جهت اقامه دعوا را رعایت ننماید، حق اقامه دعوا علیه ظهرنویس را از دست خواهد داد؛ همانطور که ظهرنویس‌ها نیز این حق را در رابطه با ظهرنویس ماقبل خود نخواهند داشت.^۲

مسئولیت تضامنی ضامن^۳:

ضمانت در برات شامل ضمانت در قبولی برات نیز می‌گردد.^۴ مگر این که ضامن بطور صریح خود را از ضمانت در قبولی معاف سازد؛ زیرا ضامن با ضمانت خود همه مسئولیت‌های مضمون‌عنه را به عهده می‌گیرد. البته اگر ضمانت بعد از قبولی صورت گیرد چنین ضمانتی فقط ناظر به پرداخت برات خواهد بود قانون درباره حدود قلمرو مسئولیت

۱- ماده ۲۸۰، ۲۸۶ و ۲۸۷، قانون تجارت

۲- ماده ۲۸۹، قانون تجارت

3-Cuarantee

۴- ماده ۲۴۹، قانون تجارت

ضامن چنین بیان می‌دارد: «ضامنی که ضمانت برات دهنده یا محال علیه یا ظهرنویس را کرده فقط با کسی مسئولیت تضامنی دارد که از او ضمانت نموده باشد».^۱

بنابراین مسئولیت تضامنی ضامن در کادر مسئولیت تضامنی مضمون عنه خود می‌باشد. به عبارت دیگر، ضامن به همان صورت که مضمون عنه او مدیون است مسئولیت دارد؛ زیرا ضمانت از تعهد مضمون عنه به عمل می‌آید. درعین حال، مسئولیت ضامن، برخلاف مسئولیت براتگیر، برات کش و ظهرنویسان جنبه مستقل و اصلی ندارد بلکه جنبه تبعی دارد.^۲ زیرا تعهد ضامن از تعهد مضمون عنه خود نشأت می‌گیرد از تبعی بودن تعهد ضامن. نتایج زیر حاصل می‌گردد:

۱- اگر دین مضمون عنه به هر سبب از اسباب حقوقی ساقط شود دین ضامن نیز ساقط می‌گردد.

۲- اگر دین مضمون عنه مشمول مرور زمان شود دین ضامن نیز چنین می‌گردد.

۳- اگر مضمون له (طلبکار) مضمون عنه را ابرا نماید ضامن نیز ابرا می‌شود ولی ابرای ضامن موجب ابرای مضمون عنه نمی‌گردد.^۳

۴- ضامن به جانشینی مضمون عنه حق دارد از تمامی ایرادات و دفاعیاتی که مضمون عنه خود می‌توانست در مقابل دارنده انجام دهد برخوردار گردد.

۵- حق مراجعه دارنده به ضامن در حدود حق مراجعه او به مضمون عنه خواهد بود؛ پس اگر ضامن از ظهرنویسی ضمانت نماید و به دلیلی مهلت های مندرج در قانون منقضی شود، دارنده حق اقامه دعوا علیه ضامن ظهرنویس را نیز از دست خواهد داد.^۴

۱- اسکینی، ربیعا، حقوق تجارت، ۱۳۸۸، ص ۷۳

۲- فوزی، محمد، شرح قانون التجاریه، ۱۹۹۷، ص ۱۹۹

۳- جعفری لنگرودی، دایره المعارف حقوق مدنی و تجارت، ۲۵۳۷، ص ۱۵؛ طباطبایی یزدی، همان، ص ۵۹۱

۴- ماده ۲۸۶ و ۲۸۷، قانون تجارت

آثار تضامن در اسناد تجاری

حق مراجعه برای وصول طلب

از مهمترین آثار تضامن امکان مراجعه دارنده به کلیه امضاء کنندگان آن اعم از صادرکننده، براتگیر، ظهرنویس یا ظهرنویسان است. به موجب اصل استقلال امضاء ها همین که سند تجاری امضاء گردید وصف تجریدی پیدا کرده و متعهدین آن به طور مستقل در مقابل دارنده آن (طلبکار) مسئولیت می- یابند. هدف از وضع قانون نیز تضمین حق دارنده این اسناد است تا طلبکار بتواند وثیقه یا وثایق شخصی را در جهت وصول طلب خویش در اختیار گیرد و دارنده بتواند فارغ از هرگونه ایراد شخصی به آسانی با مراجعه به کلیه متعهدین، وجه مندرج در این اسناد را دریافت نماید.^۱

از نظر حقوقی نیز علت این رجوع را می توان در اصل وحدت موضوع و تعدد روابط حقوقی، که وصف ویژه مسئولیت تضامنی است، جستجو نمود؛ زیرا موضوع همه این اسناد دین واحدی است که عبارت است از تعهد پرداخت مبلغ معینی وجه نقد که پرداخت آن از ناحیه امضاء کنندگان تضمین می شود. بر مبنای این واحد است که پرداخت دین از ناحیه هریک از متعهدین موجب برائت ذمه دیگران می شود و مراجعه ضامن به مضمون عنه و نیز حق رجوع هر ظهرنویس به ظهرنویس ماقبل خود و نیز به صادرکننده و توزیع مسئولیت بین یکدیگر براساس اصل مذکور قابل توجیه می- باشد.^۲

حق اقامه دعوی طلبکار به طرفیت هریک از مسئولین

دارنده سند تجاری جهت دریافت طلب خود حق اقامه دعوا علیه کلیه امضاء کنندگان دارد. دارنده برات یا سفته و چک می تواند به دلخواه خویش هریک از متعهدین را به صورت فردی یا جمعی مورد تعقیب قانونی قرارداداده و به

۱- ماده ۲۴۹، قانون تجارت

۲- الیاس، الاسناد التجاریه، ۱۹۹۳، ص ۳۴۳

طرفیت همگی یا برخی از آنان اقامه دعوا نماید. اقامه دعوا علیه یک یا چند نفر از مسئولین موجب سقوط حق رجوع به سایر مسئولین نخواهد شد و حتی اگر طلبی متکی به وثیقه عینی باشد، داشتن وثیقه عینی مانع از رجوع دارنده به امضاءکنندگان نمی گردد.^۱

اثر ورشکستگی هریک از امضاء کنندگان

قانونگذار برای حمایت از دارنده سند تجاری، اثر ورشکستگی هریک از امضاء کنندگان این اسناد را بر دیگر مسئولین آن تحمیل نمی کند. پس هرگاه یک یا چند نفر از مسئولین برات، سفته یا چک ورشکست شوند، دیگر امضاء کنندگان سهم او را برعهده می گیرند و از این جهت صدمه ای به حق دارنده سند (طلبکار) وارد نمی شود.^۲ این ماده بر اصل تساوی طلبکاران در حقوق ورشکستگی برتری داشته و به دارنده سند تجاری حق بیشتری در وصول طلب خود نسبت به طلبکاران عادی می دهد و وی می تواند کل مبلغ مندرج در سند تجاری را از مدیران تصفیه که قائم مقام تاجر ورشکسته (مسئولین برات) می باشند وصول نماید.^۳

از بین رفتن وثایق و تضمینات

در ضمان مبتنی بر نقل ذمه چون متعهد مضمون عنه به کلی ساقط می شود، کلیه وثایق و تضمینات مربوطه اعم از عینی و شخصی نیز از بین می رود. اما در ضمان تضامنی به اعتبار عدم سقوط ذمه مضمون عنه، تضمینات و دفاعیات مربوط به مدیران اصلی و مضمون له باقی خواهد ماند. البته وصف تجریدی بودن این اسناد اقتضا می نماید ایرادات و دفاعیات فقط در روابط مستقیم و شخصی دارندگان این اسناد (برات کش، براتگیر، دارنده اولی، ظهرنویس، منتقل الیه) قابل استماع باشد؛ زیرا سند تجاری وقتی از طریق ظهرنویس های پی در پی منتقل شد از رابطه اصلی خویش

۱-البارودی، علی، الاوراق التجارية و الافلاس، ۱۹۹۱، ص ۳۹۸

۲-ماده ۲۵۱، قانون تجارت

۳-صفری، محمد، حقوق بازرگانی، ۱۳۸۰، ص ۴۵۳

منتزع گردیده و دیگر امضاء کنندگان در مقابل دارنده، حق ایراد و دفاع نخواهند داشت. به عنوان مثال، بی اعتباری و بطلان یک امضاء موجب بطلان و بی اعتبار سایر امضاءها نخواهد شد، یا فقدان محل برات در نزد براتگیر با عدم قبولی وی موجب زوال مسئولیت صادرکننده نمی‌گردد.^۱

اسقاط تعهد ضامن موجب سقوط تعهد مضمون عنه نمی‌شود.

در اسناد تجاری، ماهیت تعهد هریک از امضاکنندگان مستقل بوده و دارای خصوصیت تعهد براتی است. تعهد براتی دارای خصوصیت یک طرفه است؛ به این معنا که ماهیت متعهد هریک از امضاء کنندگان (به غیر از تعهد ضامن که ویژگی تبعی بودن را دارد) در مقابل طلبکار مستقل می‌باشد، بنابراین اگر تعهد ضامن تحت شرایطی ساقط گردید این امر موجب سقوط تعهد مضمون عنه نمی‌شود.^۲

پرداخت دین از سوی هر امضاء کننده دیگر مسئولین را به همان میزان بری می‌کند

همانطور که گفته شد، ماهیت تضامن التزام های متعدد برای پرداخت یک دین است. به عبارت دیگر، یک دین است که مسئولین متعددی پرداخت آن را به عهده می‌گیرند و آن دین عبارت است از «تعهد پرداخت مبلغ معینی وجه نقد در سررسید معین». بنابراین تعهد پرداخت از ناحیه هریک از امضاء کنندگان به همان میزان متعهدین و امضاء کنندگان دیگر را از دین پرداختی بری می‌نماید. قانون نیز در این زمینه چنین مقرر می‌دارد:

اگر مبلغی از وجه برات پرداخته شود به همان اندازه برات دهنده و ظهرنویس ها بری می‌شوند و دارنده برات فقط نسبت به بقیه می‌تواند اعتراض کند.^۳

۱- ماده ۶۹۸، قانون تجارت

۲- ماده ۴۱۱، قانون تجارت

۳- ماده ۲۶۸، قانون تجارت

مسئولین تضامنی امضاءکنندگان

قانونگذار در رابطه با اسناد تجاری به معنی اخص، مبانی حقوقی خاص را اختیار نموده است که مرز بین این اسناد و اسنادی که در قلمرو حقوق مدنی در جریان است را جدا می‌سازد. حقوق براتی که از برات به وجود می‌آید بیشتر به شکل برات ارتباط پیدا می‌کند در برات دو تعهد وجود دارد: یکی تعهد اصلی که عبارت است از یک رابطه دینی میان برات کش و دارنده آن که به موجب آن برات کش مدیون دارنده آن محسوب می‌شود و اگر به روی براتگیر مبادرت به صدور برات می‌نماید به اعتبار همین رابطه دینی است. تعهد دوم^۱ ناشی از خود برات و رقم آن است که به طور ذاتی جنبه تجاری دارد و دارای ارزش حقوقی خاص خود بوده و مستقل از اراده کسانی که آن را به وجود می‌آورده‌اند و مقنن برای آن مزایایی قایل شده است که هرکس آن را امضاء کند (فارغ از تعهدات اصلی فی مابین) مسئول پرداخت آن شناخته می‌شود و هرکس نیز آن را به طریق قانونی در اختیار داشته باشد محق دریافت وجه آن می‌گردد.^۲

نتیجه‌گیری

در قلمرو حقوق تجارت اسناد متعددی رد و بدل می‌شود که از جمله آن‌ها برات، سفته و چک می‌باشد که نسبت به دیگر اسناد، به خصوص اسناد مدنی، از مزایا و امتیازهای ویژه‌ای برخوردار می‌باشند. یکی از این مزایا «اصل مسئولیت تضامنی» امضاءکنندگان این اسناد می‌باشد. هدف این اصل تضمین حقوق دارنده این اسناد است تا صاحب آن بتواند قطع نظر از هرگونه ایراد، با مراجعه به کلیه متعهدین، وجه مندرج در این اسناد که مبلغ معینی وجه نقد می‌باشد را به آسانی دریافت نماید. ریشه تضامن و این که دارنده به اعتبار اصل مسئولیت تضامنی می‌تواند به کلیه امضاءکنندگان مراجعه نماید، اصل وحدت موضوع و تعدد روابط حقوقی است. تضامن، دین واحد به اعتبار مسئولین متعدد

۱- ماده ۲، قانون تجارت

۲- فخاری، جزوه حقوق تجارت، ص ۱۱

می باشد که طلبکار می تواند دین واحد که مبلغ معینی وجه نقد است را از مدیون اصلی و از دیگر متعهدین مطالبه و وصول نماید. به واسطه این اصل است که پرداخت دین از ناحیه هریک از مسئولین موجب براءت ذمه دیگر امضاءکنندگان می شود. با وجود بیان صریح مقنن در بسیاری از متون تجاری مبنی بر تضامنی بودن مسئولیت، از هیچ متن قانونی نمی توان مسئولیت تضامنی را به عنوان یک اصل در کلیه تعهدات و اعمال بازرگانی پذیرفت، زیرا ضم ذمه به ذمه از عناصر و ارکان ضمان تجاری نمی باشد، هرچند در معاملات تجاری، ضمان عمدتاً جنبه وثیقه ای دارد، زیرا طرفین این گونه تعهدات در پی تحصیل منافع و تضمین مطالبات خود می باشند. قاعده تضامن در اسناد تجاری یک قاعده آمره نیست، زیرا ویژگی های نظم عمومی را ندارند در عین حال، مقنن ضمن احترام به اراده امضاء کنندگان، در جهت نظم بخشیدن به روابط معاملاتی سعی نموده است موقعیت این گونه اسناد متزلزل نگردد و حقوق دارنده آن به نحو شایسته ای تضمین شود. در ضمان تضامنی، طلبکار به دلخواه خود حق رجوع و اقامه دعوا علیه کلیه امضاءکنندگان را دارد، آثار ورشکستگی هریک از مسئولین بر دیگر متعهدین تحمیل نمی گردد، وثایق و تضمینات دین از بین نمی رود و ماهیت تعهد هریک از مسئولین مستقل بوده و دارای خصوصیت تعهد براتی است.

منابع

۱. قرآن کریم
۲. البارودی، علی، ۱۹۹۱، الاوراق التجاریه و الافلاس، بیروت، الدار الجامعیه
۳. الیاس، ابووعیدالمحامی، ۱۳۹۳، الاسناد التجاریه، بیروت، بی نا
۴. امامی، حسن، ۱۳۶۸، حقوق مدنی، تهران، انتشارات اسلامیة
۵. اسکینی، ربیعا، ۱۳۷۴، حقوق تجارت، تهران، انتشارات سمت
۶. جعفری لنگرودی، محمد جعفر، ۱۳۹۶، حقوق تعهدات، تهران، انتشارات دانشگاه تهران
۷. .....، ۲۵۳۷، دائره المعارف حقوق مدنی و تجارت، تهران، نشر بنیاد استاد
۸. .....، ۱۳۵۲، عقد ضمان، تهران، شرکت سهامی کتاب های جیبی

۹. جنیدی، لعیاء، ۱۳۷۵، «آثار تضامن و اوصاف آن»، نشریه دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران شماره ۳۵
۱۰. صفری، محمد، ۱۳۸۹، حقوق بازرگانی، تهران، شرکت سهامی انتشار
۱۱. قانون تجارت
۱۲. قانون مدنی
۱۳. کاتوزیان، ناصر، ۱۳۷۴، حقوق مدنی نظریه عمومی تعهدات، موسسه نشر یلدا، چاپ اول، تهران
- ۱۴.....، ۱۳۶۴، عقود معین (۲)، تهران، نشر بهنشر
۱۵. ستوده تهرانی، حسن، ۱۳۷۸، حقوق تجارت، جلد سوم، تهران، نشر دادگستر
۱۶. سجادی، سید علی، ۱۳۸۱، «تضامن در اسناد تجاری»، مجله مجتمع آموزشی عالی قم
۱۷. شهید ثانی، ۱۴۱۰، شرح لمعه، جلد سوم، قم، انتشارات داوری
۱۸. فخاری، امیرحسین، ۱۳۷۸، جزوه حقوق تجارت، تهران، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی
۱۹. فخاری، امیرحسین، ۱۳۷۵، «مسئولیت امضاءکنندگان اسناد تجاری»، مجله تحقیقات حقوق دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، شماره ۱۷-۱۶
۲۰. فوزی، محمد، ۱۹۹۷، شرح القانون التجاریه، بیروت، نشر دارالمکتبه التربیه
۲۱. مجموعه کامل قوانین و مقررات حقوقی